

Верховний
Суд

Подолання юрисдикційного імунітету держави у судовій практиці Верховного Суду, підхід України

Віталій Уркевич
суддя Великої Палати Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

24 липня 2026 року, вебінар «Державний імунітет та відшкодування шкоди, завданої війною: виконання судових рішень»

Юрисдикційний імунітет держави та проблеми його подолання

Основні міжнародно-правові документи щодо юрисдикційного імунітету держав:

- Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 02 грудня 2004 року;
- Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 року.

Ці Конвенції втілюють концепцію обмеженого імунітету держави, визначають, в якій формі є можливою відмова держави від імунітету («явно виражена відмова від імунітету» на підставі укладеного міжнародного договору чи контракту, або «відмова від імунітету, яка передбачається», коли іноземна держава вступає у судовий процес і подає зустрічний позов у суді іноземної держави), а також закріплюють перелік категорій справ, у яких держава не користується імунітетом у суді іншої держави-учасниці.

Європейська конвенція про імунітет держав 1972 року (стаття 11) та Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року (стаття 12) передбачають, що Договірна держава не може посилатися на імунітет від юрисдикції при розгляді справи в суді іншої Договірної держави, який зазвичай має компетенцію розглядати справи, які стосуються грошової компенсації (відшкодування) у разі смерті чи заподіяння тілесного ушкодження особі чи заподіяння шкоди майну або його втрати в результаті дій чи бездіяльності держави, якщо така дія чи бездіяльність мали місце повністю або частково на території держави суду.

Україна не є учасницею жодної із цих Конвенцій, вони застосовуються судами України як кодифікований звід звичаєвих норм міжнародного права.

ЄСПЛ у справі «Ал-Адсані проти Сполученого Королівства» (Al-Adsani v. the United Kingdom, 2001) зазначив, що заборона катувань є частиною *jus cogens*. Водночас надавши юрисдикційний імунітет Кувейту, британські суди не порушили пункт 1 статті 6 Конвенції. Юрисдикційний імунітет вважається обмеженням права на доступ до суду, що переслідує законну мету (сприяння прихильності та добрим відносинам між державами), і таке обмеження не може розглядатися як непропорційне, оскільки воно відображає загальновизнану норму міжнародного публічного права.

Надалі аналогічна позиція була викладена у справі Grosz v. France (2009), а у справі Jones and Others v. the United Kingdom (2014) ЄСПЛ зазначив про відсутність необхідності перегляду такого підходу та наголосив, що нещодавно прийняте рішення Міжнародного суду ООН у справі «Німеччина проти Італії», яке має вважатися авторитетним щодо змісту звичаєвих міжнародних прав, – чітко встановлює, що до лютого 2012 року жодного винятку *jus cogens* із державного імунітету ще не викристалізувалося.

Законодавство України передбачає, що іноземна держава може бути залучена як відповідач у цивільному процесі, що відбувається в Україні, виключно за згоди її компетентних органів.

Частиною 1 статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлено, що пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України.

Практика Верховного Суду

щодо подолання юрисдикційного імунітету

держави-агресора

Після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено рф, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії рф, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом.

Постанова КЦС ВС від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19

Підтримання юрисдикційного імунітету рф позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Загальновідомо, що рф відкидає визнання будь-якої відповідальності за свою протиправну військову діяльність в Україні, включаючи не тільки повномасштабну збройну агресію, але і будь-яку участь своїх збройних сил у військових діях в Донецькій та Луганській областях з 2014 року.

Не існує жодної розумної підстави припустити, що порушене право позивача, за захистом якого він звернувся до українського суду, могло би бути захищене шляхом подання позову до суду, в якому би рф не користувалася судовим імунітетом, тобто до суду рф.

Звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права.

Постанова КЦС ВС від 18.05.2022 у справі № 428/11673/19

Міжнародна благодійна екологічна організація пред'явила позов про стягнення з РФ на користь держави Україна шкоди, спричиненої збройною агресією РФ на території України, внаслідок знищення та пошкодження території Національного природного парку «Кам'янська Січ» Херсонської області. Позов в інтересах держави Україна до іншої держави фактично було заявлено громадською організацією.

Міжнародна благодійна екологічна організація не має права заявляти позов про стягнення з РФ на користь держави Україна екологічної шкоди, а може звертатися до суду в інтересах фізичних або юридичних осіб.

Позивачем у справах про відшкодування екологічної шкоди має бути держава Україна в особі компетентних органів.

Постанова КГС ВС від 01.04.2025 у справі № 916/293/24

У спорах про відшкодування шкоди, завданої іноземною державою (органом влади, їх посадовою особою), відповідачем є відповідна держава як учасник цивільних правовідносин, як правило, в особі органу, якого позивач зазначає порушником своїх прав.

На позивача покладено обов'язок зазначити окрім безпосередньо держави, яка за його твердженням, завдала йому шкоди, орган (органи) відповідної держави, що його (їх) позивач зазначає порушником своїх прав. При цьому закон не вимагає конкретизації вимог (визначення сум, що підлягають стягненню тощо) до кожного із відповідачів – представницьких органів держави, якщо позивач визначив їх більше одного.

Отже, позови про стягнення шкоди мають пред'являтися до держави-агресора в особі її представницьких органів: Міністерства юстиції рф, Генеральної прокуратури рф тощо.

Постанова КГС ВС від 06.11.2023 у справі № 910/5699/23

Державна корпорація рф у справі є позивачем, тобто добровільно звернулася з позовом до українського суду про захист прав та/або законних інтересів. Таке звернення означає добровільну відмову від судового імунітету у цій справі.

Згідно із Законом «Про Державну корпорацію розвитку «ВЕБ.РФ» ця державна корпорація є по суті органом рф, оскільки виконує цілі, функції та завдання, притаманні державним органам, знаходиться під щільним контролем рф настільки, що є її *alter ego*, і майном якого держава розпоряджається як своїм.

Звідси на майно державної корпорації рф, яке знаходиться на території України, може бути звернено стягнення за боргами рф.

Постанова КГС ВС від 20.07.2022 у справі № 910/4210/20

24 лютого 2022 року Міністерство закордонних справи України розірвало дипломатичні відносини з рф. В зв'язку з цим діяльність дипломатичних представництв України в рф та держави-агресора в Україні, а також будь-яке дипломатичне спілкування було припинено.

Національний оператор поштового зв'язку з 25 лютого 2022 року припинив обмін міжнародними поштовими відправленнями та поштовими переказами з державою-агресором.

Суди з метою повідомлення рф у справах про стягнення з неї шкоди розміщували на офіційному вебпорталі судової влади України (офіційному вебсайті конкретного суду) повідомлення для держави-відповідача про дату, час та місце проведення судових засідань, оприлюднювали документи в Єдиному державному реєстрі судових рішень та інформували відповідача засобами електронної пошти шляхом направлення електронних листів на офіційні електронні адреси органів, в особі яких пред'являлися позови до рф (міністерства, посольства тощо).

Цивільні та господарські справи
про стягнення збитків з держави-агресора

До судів цивільної юрисдикції позивачі звертаються з позовами щодо відшкодування державою-агресором матеріальної та/або моральної шкоди, завданої внаслідок:

- ✓ експропріації природних ресурсів Українського народу;
- ✓ каліцтва або іншого ушкодження здоров'я позивача або його родичів;
- ✓ загибелі людини;
- ✓ знищення/пошкодження, втрати майна або втрати доступу до майна позивача (на окупованій і неокупованій території);
- ✓ внутрішнього переміщення або необхідністю покинути країну;
- ✓ перебування у полоні;
- ✓ проходження служби військовослужбовцем (психологічні та/або фізичні наслідки бойових дій);
- ✓ недоотриманої заробітної плати та упущеної вигоди;
- ✓ стресу та порушенням звичного способу життя.

Позовні вимоги про стягнення моральної шкоди здебільшого визнаються судами обґрунтованими, оскільки збройна агресія РФ проти України є триваючим грубим порушенням особистих немайнових прав громадян, сам факт збройної агресії РФ має наслідком заподіяння громадянам значних моральних страждань. Тому в деяких випадках суди не вимагають конкретних доказів на підтвердження факту заподіяння відповідної шкоди, оскільки збройна агресія РФ проти України є загальновідомим фактом.

На обґрунтування позову до РФ позивачі посилаються на спричинення моральної шкоди внаслідок стресу через постійні повітряні тривоги та необхідність перебувати тривалий час в укритті, бомбардування об'єктів критичної інфраструктури, а також докласти додаткових зусиль для організації свого життя, забезпечення безпеки та захисту порушених прав.

Господарські суди розглядають такі категорії справ про стягнення збитків з держави-агресора:

- ✓ завданих знищенням (через потрапляння бойових снарядів та пожежі) нерухомого та рухомого майна, товарних запасів;
- ✓ внаслідок втрати належних позивачеві транспортних засобів (вилучення військовими РФ під час перетину лінії розмежування та залишення на тимчасово окупованій території);
- ✓ у зв'язку зі знеціненням активів – корпоративних прав належних позивачу, що є наслідком втрати контролю над виробничими активами підприємства.

На виконанні у відділі примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Мін'юсту перебуває зведене виконавче провадження, боржником за яким є рф, до якого включено понад 1,7 тис. виконавчих проваджень на загальну суму близько 2,3 трлн грн (на початок 2026 року).

Стягувачами за виконавчими документами виступають переважно фізичні особи (37%) та держава Україна (51%). Частка юридичних осіб серед стягувачів складає 12%. Однак 97% суми всього боргу присуджено національними судами на користь юридичних осіб.

Розмір боргу рф за судовими рішеннями, що набрали законної сили і пред'явлені до примусового виконання, складає 65% від всієї суми боргу в Україні.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!